

ПУБЛІКАЦІЇ І МАТЕРІАЛИ

УДК 903.2.4 (477.83)“634.5/636”

**МАТЕРІАЛИ З НИЖНІХ КУЛЬТУРНО-ХРОНОЛОГІЧНИХ ГОРИЗОНТІВ
ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ ЧАСТИНИ ГОРОДИЩА ЛІТОПИСНОГО БУЖСЬКА**

В. М. Конопля*, Н. Я. Стеблій**

**Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича*

Національної Академії наук України

вул. В. Винниченка, 24, м. Львів, 79026

***Львівський національний університет імені Івана Франка*

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, e-mail: nstebliy@ukr.net

Публікуються матеріали культур лінійно-стрічкової кераміки, волинсько-люблінської та ранньоскіфського часу (лежницька група), віднайдені під час археологічних розкопок 2008 р. на території літописного Бужська. Охарактеризовано деструкції двох об'єктів. Детально описано колекцію кераміки та вироби з кременю, каменю та кістки.

Ключові слова: літописний Бужськ, культура лінійно-стрічкової кераміки, волинсько-люблінська культура, лежницька група культури ранньоскіфського часу, столова кераміка, кухонна кераміка, крем'яні артефакти, вироби з каменю.

У 2008 р. Бужська археологічна експедиція Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка проводила дослідження на господарському подвір'ї колишнього маєтку графа Бадені*. Окрім матеріалів, що засвідчили інтенсивність забудови цієї північно-східної частини городища в слов'яно-руський час, віднайдено значну кількість нео-енеолітичних старожитностей, а також окремі знахідки ранньозалізного часу. Вони залягали в нижніх стратиграфічних нашаруваннях розкопу, зокрема у похованому ґрунті (нижче глибини 1,72–1,88 м від рівня сучасної поверхні) (рис. 1). При цьому варто зазначити, що окремі знахідки цих хронологічних періодів віднайдено в культурному шарі та в залишках об'єктів слов'яно-руського часу [1].

Під час археологічних пошуків виявлено деструкції двох споруд, які за матеріалом, віднайденим в їх заповненні та на долівці, віднесено до культури лінійно-стрічкової кераміки.

Контури першої споруди (об'єкт ІХ згідно з польовою нумерацією) заглибленого типу, можливо, житла, зафіксовано у північно-східному куті розкопу на глибині 2,48 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 1). Досліджено лише частину об'єкта, оскільки решта виходила за межі розкопу у північну та східну стінки. Неглибокий котлован входив в материкову основу до 0,25 м (рис. 2). Його заповнення складалося з дуже вологих чорних гумусованих суглинків з вкрапленнями материкової глини. Тут виявлено фрагменти ліпної кераміки: вінця і боковини (рис. 6, 4; 13, 7), фрагмент боковини ліпної посудини із стилізованим ву-

© Конопля В., Стеблій Н., 2009

*Начальник експедиції – П. Довгань, заступник – Н. Стеблій, науковий консультант – В. Конопля.

хом (рис. 6, 1), кістяне знаряддя невідомого призначення у вигляді лопатки (рис. 15, 4) та крем'яну пластину (рис. 10, 8).

Котлован мав неправильну округлу форму та пологі стінки. Досить нерівна долівка понижувалася до середини споруди.

Конттури другої споруди (об'єкт Х згідно з польовою нумерацією) заглибленого типу, ймовірно, житла, округлої форми, простежено у південно-східному куті розкопу на глибині 2,5 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 1). Досліджено частину об'єкта, решта якого виходила за межі розкопу у східну і південну стінки. Котлован був заглиблений у материкову основу на 0,7 м (див. рис. 2). Заповнення складалося з дуже вологих, фактично мокрих, чорних гумусованих суглинків з вкрапленнями материкової глини. Тут виявлено фрагменти ліпної кераміки, в тому числі, фрагмент верхньої частини столової опуклобокої миски із так званим “нотним” орнаментом (рис. 6, 12), уламок боковини посудини із округлим наліпом (рис. 4, 2), кістяну голку (рис. 15, 3), три кістки тварин, крем'яні скребок (рис. 10, 3) та пластину (рис. 10, 12).

Стінки котловану прямовисні, долівка рівна, добре втоптана із вдавненими у неї численними великими вугликами. В стінках котловану від рівня долівки зафіксовано своєрідні ніші-підбої висотою 40 см і глибиною – 28–30 см.

Дослідження нижніх культурно-хронологічних горизонтів городища дали чисельний рухомий матеріал, зокрема, залишки ліпного посуду, крем'яні, кам'яні вироби, знаряддя з кістки.

Серед ліпного посуду кількісно переважають матеріали культури лінійно-стрічкової кераміки, на долю яких припадає близько 70 % комплексу.

Стосовно технології виготовлення вони поділяються на дві, традиційно існуючі та описані дослідниками цієї неолітичної культури групи – столову та кухонну. Вважаємо, що різниця між ними полягає, насамперед, у структурі та складі глиняної маси.

Столовий посуд виготовлений із дбайливо очищеної, так званої відмуленої глини без видимих на око домішок. Натомість кухонна кераміка містить у якості інгредієнтів, крім піску, включення органічних (посічені рослини та полова злаків), решток жорстви і подрібненого шамоту.

Столовий посуд з розкопу не одноманітний за складом глиняної маси. У ньому наявні вироби не тільки із згаданими вище технологічними ознаками, але й такі, що мають у ній дрібний пісок та мікрочасточки шамоту. Саме ці співвідношення домішок дали нам підставу розділити столову кераміку на дві підгрупи – А та Б.

Першу з них репрезентують опуклобокi миски, що представлені уламками вінець та фрагментами боковин сіро-жовтого, сірого і темно-сірого кольорів із заглаженою або помірно лискованою поверхнею, товщина яких лежить в діапазоні від 0,3 до 1,0 см, хоча домінуючими є її показники в межах 0,4–0,5 см. Дбайливо очищена глиняна маса за кольором майже завжди співпадає із забарвленням поверхней, спорадично вона має чорний у серцевині колір.

Підгрупа А столового посуду прикрашена штамповим і пластичним (наліпним) декором, детальніший характер якого, а також її складових наведено нижче.

Уламки верхніх частин опуклобоких мисок із загнутими до середини віnciaми представлені наступними знахідками, опис яких (діаметри горловин, товщина боковин і особливості орнаменту) наводимо нижче. В аналогічний спосіб буде розглянута решта керамічного посуду цієї культури.

- діаметр – 14 см, товщина – 0,5 см, орнамент – горизонтальна борозенка шириною 2 мм і відтиск овального штампа розміром 0,2?0,3 см (рис. 3, 1);
- діаметр – 12 см, товщина – 0,4 см;
- діаметр – 16 см, товщина – 0,5 см, орнамент – п'ять горизонтальних рядів борозенок шириною 1 мм, на які нанесені поодинокі вдавлення опуклого штампа діаметром до 0,3 см (рис. 3, 3);
- діаметр – 20 см, товщина – 0,4 см, орнамент – дугоподібна борозенка шириною до 2 мм (рис. 3, 8);
- діаметр – 16 см, товщина – 0,5 см, орнамент – скісно нанесена борозенка шириною 1 мм (рис. 3, 13);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,5 см, орнамент – скісно нанесена борозенка шириною 1 мм і овальний відтиск діаметром 0,3 см (рис. 3, 14);
- діаметр – 16 см, товщина – 0,5 см, орнамент – дві горизонтально нанесені борозенки у поєднанні з поодинокими відтисками овального штампа діаметром до 0,4 см (рис. 4, 1);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,4 см, орнамент – горизонтальна борозенка шириною до 2 мм (рис. 4, 11);
- діаметр – 13 см, товщина – 0,6 см, орнамент – скісно нанесені три прямолінійні (паралельні) борозенки шириною 2 мм, до верхніх кінців яких прилягають овальні відбитки діаметром 0,6?0,3 см (рис. 5, 6);
- діаметр – 16 см, товщина – 0,4 см, орнамент – дві горизонтальні борозенки шириною 1 мм (рис. 6, 3);
- діаметр – 17 см, товщина – 0,4 см, орнамент – скошені майже під прямим кутом прями, паралельно нанесені борозенки шириною трохи більше 1 мм, на кінцях яких та посередині наявні відбитки округлого штампа діаметром більше 0,5 см (рис. 6, 12);
- діаметр – 18 см, товщина – 1 см, орнамент – округлий у плані наліп під краєм вінець діаметром 1 см (рис. 9, 3);
- діаметр – 20 см, товщина (максимальна) – 1,2 см (рис. 13, 1).

Фрагменти боковин опуклобоких мисок:

- діаметр – 12 см, товщина – 0,4 см, орнамент – горизонтальна борозенка шириною 1 мм (рис. 4, 5);
- діаметр – 18 см, товщина – 0,6–0,8 см, орнамент – горизонтальна борозенка шириною 1 мм у поєднанні з відтиском овального штампа діаметром до 0,3 см (рис. 4, 10);

- діаметр – 20 см, товщина – 0,4–0,6 см, орнамент – три дугоподібні (паралельні) борозенки шириною до 0,2 см, на які нанесені поодинокі округлі вдавлення діаметром до 0,3 см (рис. 5, 8);
- діаметр – 11 см, товщина – 0,6–1,1 см, орнамент – три дугоподібні (дві паралельні) борозенки шириною до 2 мм, одна з яких спрямована протилежно до інших (рис. 6, 9);
- діаметр – 16 см, товщина боковини – 0,4 см, денця – 0,2 см, орнамент – прямолінійні борозенки шириною 0,2 см, що утворюють вписані один в одній кути, по кінцях яких та посередині нанесені округлі вдавлення діаметром до 0,3 см (рис. 6, 13);
- діаметр – 18 см, товщина – 1 см, орнамент – два горизонтально нанесені відрізки прямолінійних борозенок шириною 0,1 см у поєднанні з округлими вдавненням діаметром 0,3 см (рис. 8, 6);
- діаметр – 16 см, товщина – 0,6 см, орнамент – скошена пряма борозенка шириною 1 мм, на яку нанесено округле вдавлення діаметром 0,4 см (рис. 13, 4);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,5 см, орнамент – скошено пряма борозенка шириною до 0,1 см, під якою округле вдавлення діаметром 0,2 см (рис. 14, 3);
- діаметр – 17 см, товщина – 0,4–0,7 см, орнамент – горизонтальна борозенка шириною 0,2 см, над якою овальне вдавлення діаметром до 0,3 см (рис. 14, 6).

Підгрупа Б столової кераміки, порівняно з попередньою, кількісніша. В технологічному відношенні її відмінність полягає, насамперед, в тих домішках, котрі додавалися до глиняної маси, а також у відносно добрій очищеності глиняної маси чорного кольору, щільності та міцному випалі. Цими інгредієнтами були дрібний пісок та, в меншій мірі, мікрочасточки шамоту (зазвичай до декілька мікрон в поперечнику). Внаслідок підвищеного вмісту зерен кварцу частина знахідок та дотик є шерехатою.

Столовий посуд підгрупи Б здебільшого сіро-жовтий, з декількома відмінами тональності і, в меншій мірі, сизий та темно-сірий. На двох екземплярах засвідчені сліди від віхтевого згладження, на одному – фарбування, за допомогою покриття зовнішньої поверхні надзвичайно тонким шаром сірого ангобу.

В технологічному відношенні ця кераміка одноманітніша. Її репрезентують опуклобок миски з діаметром потоншених і заокруглених вінець від 6,5 до 29,0 см, що мають різний кут їх нахилу до середини тулубів – від помірного до достатньо загнутого. В розкопі виявлено лише два уламки верхніх частин лійчастоподібних мисок з незначно округлими стінками.

Значна кількість посудин прикрашена штамповим та пластичним орнаментом. Для першого характерні прямолінійні або скошені візні борозенки шириною, здебільшого, 0,1 см і, менше – 0,2 см, що наносилися на поверхню посудини одним або декількома паралельними рядками, утворюючи, інколи, композицію з прямих кутів, вершини яких опущені донизу. Цей вид декору доповнювали округлі або овальні вдавлення діаметром 0,2–0,4 см, котрі знаходилися окремо або поєднувались з борозенками.

Пластичний орнамент характеризують наліпи у вигляді кілець, циліндрів та зрізаних конусів, на вершинах яких наявні ямки-вдавнення.

У колекції цієї кераміки є дві, повністю відновлені за профілем, посудини. Одну з них репрезентує опуклобока мисочка із сірою, згладженою поверхнею, що має загнуті до середини вінця діаметром 6,5 см та опукле денце товщиною 0,8 см. На зовнішній поверхні залишилися сліди від двох відбитих наліпів, що мали, очевидно, півсферичну форму. Товщина боковин знахідки становить 0,4–0,7 см (рис. 9, 4).

Інша посудина – це кухлик із сіро-жовтою, згладженою поверхнею, загнутими до середини вінцями діаметром 8 см. На краю горловини знаходиться піднята догори конусоподібна ручка з овальним поперечним перетином довжиною 2,1 см та округлим (0,5 см) отвором по центру, кінчик якої прикрашений жолобком шириною 0,4 см. Товщина опуклого денця складає 0,5 см, а боковини – 0,3 см (рис. 7, 2).

Уламки верхніх частин опуклобоких мисок:

- діаметр – 16 см, товщина – 0,7 см, орнамент – вдавнення овального штампа діаметром 0,4?0,3 см (рис. 3, 7);
- діаметр – 12 см, товщина – 0,4–0,6 см (рис. 3, 10);
- діаметр – 8 см, товщина – 0,5 см (рис. 4, 8);
- діаметр – 26 см, товщина – 0,9 см (рис. 4, 14);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,6 см (рис. 5, 1);
- діаметр – 28 см, товщина – 0,8 см (див. рис. 6, 4);
- діаметр – 22 см, товщина – 0,8 см (рис. 6, 6);
- діаметр – 22 см, товщина – 0,7 см, орнамент – три горизонтальні борозенки шириною до 1 мм (рис. 7, 3);
- діаметр – 20 см, товщина – 0,7 см, орнамент – три горизонтальні вдавнення округлого штампа діаметром до 0,3 см, а також аналогічний відтиск між двома нижніми рядами діаметром до 0,2 см (рис. 7, 4);
- діаметр – 26 см, товщина – 0,6 см (рис. 7, 10);
- діаметр – 18 см, товщина – 0,7 см (рис. 9, 10);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,4 см, орнамент – циліндроподібний наліп з незначно увігнутим верхнім краєм діаметром 1,6?1,4 см і висотою 0,7 см (рис. 13, 3);
- діаметр – 22 см, товщина – 0,6 см (рис. 12, 8).

Фрагменти боковин опуклобоких мисок:

- діаметр – 12 см, товщина – 0,4 см, орнамент – овальний у плані наліп діаметром 1,7?1,1 і висотою приблизно 1 см, вершина якого має увігнуте вдавнення-ямку глибиною до 0,5 см та діаметром 0,7 см, а нижче від нього йдуть дві прямі, косо спрямовані борозенки шириною 0,2 см, з круглими (0,4 см в діаметрі) вдавненнями та їх верхніх кінцях (рис. 3, 4);
- діаметр – 16 см, товщина – 0,4–0,7 см, орнамент – дві прямолінійні борозенки шириною 0,2 см, на які нанесені відтиски овального штампа розміром 0,4?0,3 см (рис. 3, 5);

- діаметр – 16 см, товщина – 0,3 см, орнамент – дві паралельно нанесені дуго-подібні борозенки шириною 1 мм (рис. 3, 6);
- діаметр – 12 см, товщина – 0,4–0,8 см, орнамент – відтиск овального штампа розміром 0,2?0,3 см;
- діаметр – 14 см, товщина – 0,6 см, орнамент – горизонтальна борозенка шириною 1 мм, на якій та під нею знаходяться одиничні вдавнення овального штампа розміром 0,3?0,2 см (рис. 3, 11);
- діаметр – 16 см, товщина – 0,4–0,6 см, орнамент – скісно нанесені прямолінійні борозенки шириною 1 мм, одна з яких спрямована догори, а інша (відрізок) – донизу (рис. 3, 12);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,5 см, орнамент – овальний у плані наліп діаметром 1,7 см, нижче від якого наявні з'єднані під прямим кутом прямолінійні борозенки шириною 0,2 см (рис. 4, 4);
- діаметр – 22 см, товщина – 0,5 см, орнамент – циліндрично подібний наліп розміром 2,4?2,2 см і висотою близько 1,5 см з вертикальним отвором діаметром 0,5 см (рис. 4, 6);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,5 см, орнамент – горизонтальна борозенка шириною 2 мм (рис. 4, 9);
- діаметр – 12 см, товщина – 0,4 см, орнамент – подвійні кути з прямолінійних борозенок шириною 1 мм (розміщені один над одним), на опущених до низу вершинах яких наявні відтиски овального штампа розміром 0,4?0,2 см (рис. 4, 12);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,5 см, орнамент – горизонтально нанесена дуго-подібна борозенка шириною 0,1 см (рис. 4, 13);
- діаметр – 10 см, товщина – 0,6 см, орнамент – дві горизонтальні борозенки шириною 1 мм та відтиски скошено-овального штампа розміром 0,4?0,2 см, один з яких нанесений на верхню з них, а інший – над нижньою (рис. 4, 15);
- діаметр – 16 см, товщина – 0,3 см, орнамент – овальний у плані наліп розміром 3,5?1,5 см і висотою 0,9 см, на вершині якого наявні округлі вдавнення діаметрами 1,2 та 0,8 см (рис. 5, 9);
- діаметр – 20 см, товщина – 0,4–0,7 см, орнамент – кільцеподібний наліп висотою 0,5 і діаметром близько 1,5 см (рис. 6, 5);
- діаметр – 24 см, товщина – 0,9–1,1 см, орнамент – циліндроподібний наліп діаметром 2 см і висотою 1,2 см, на вершині якого наявні два півовальних заглиблення, що розділені вузькою перегородкою (рис. 6, 10);
- діаметр – 18 см, товщина – 0,5–0,9 см, орнамент – скошена борозенка шириною до 0,1 см, на кінці якої наявний відтиск округлого штампа діаметром до 0,5 см (рис. 7, 5);
- нижня частина посудини з опуклим денцем товщиною 0,1 см, орнамент – борозенки шириною до 2 мм, з'єднані під прямим кутом (одна нанесена окремо) та одне овальне вдавнення розміром 0,8?0,5 см (рис. 7, 8);
- діаметр – 18 см, товщина – 0,6 см, орнамент – дві горизонтальні борозенки шириною 0,1 см (рис. 12, 4);

- діаметр – 34 см, товщина – 0,9–1,2 см, орнамент – зрізано-конусоподібний наліп з увігнутою вершиною діаметром близько 3 см і висотою 1,5 см, до якого з двох бічних країв прилягають округлі вдавлення діаметром 0,8 см (рис. 12, 7).

Уламки верхніх частин лійчастоподібних мисок:

- діаметр – 24 см, товщина 0,7 см (рис. 9, 1);
- діаметр – 20 см, товщина – 0,8 см (рис. 9, 7).

В цій підгрупі столової кераміки наявний відколотий від боковини посудини усічено-конусоподібний наліп діаметром 2,7 см з увігнутою вершиною (рис. 4, 2).

Фактура кухонної кераміки, як і попередньо описаної столової, також не одноманітна за складом глиняної маси. За видом інгредієнтів, доданих до неї, кухонний посуд розділено на дві підгрупи – А і Б.

Перша з них виготовлена з добре очищеної глини, що містить органіку (полова і посічені стебла рослин) і, меншою мірою, подрібнений шамот.

Склад другої, крім звичайної глиняної маси, визначають різної грануляції пісок, жорства з порід осадового походження та, спорадично, органіка і подрібнений шамот.

До підгрупи А кухонної кераміки віднесено кубок з повністю встановленим профілем висотою 6 см із сіро-жовтими, заглаженими, злегка горбкуватими поверхнями, трьохшаровий злам якого має серцевину чорного кольору. Потоншені, заокруглені і незначно відігнуті назовні вінця становлять в діаметрі 8 см. Товщина опуклого денця складає 1 см, а стінок – 0,5–0,8 см. На тулубі посудини наявні діаметрально розміщені плоскі вухка шириною близько 2 см і товщиною до 1,5 см, що закінчуються двома півокруглими виступами. Знаходяться вони асиметрично стосовно повздовжньої осі виробу: одне вище, ближче до зрізу горловини, друге – нижче, майже по центру тулуба. Під краєм вінця проходить рядок вдавлень круглого штампа діаметром 0,5 см (рис. 8, 2).

Уламки верхніх частин опуклобоких мисок цієї підгрупи згідно з прийнятими нами критеріями опису такі:

- діаметр – 16 см, товщина – 0,8 см, орнамент – рядок нігтевих защипів під зрізом горловини (рис. 6, 8);
- діаметр – 26 см, товщина – 1,3–1,7 см, орнамент – рядок скісно нанесених овальних вдавлень розміром 1,0?0,7 см (рис. 7, 9);
- діаметр – 32 см, товщина 1,3 см.

Уламки лійчастоподібних мисок з незначно опуклими стінками:

- діаметр – 36 см, товщина 1,6 см, орнамент – скошено овальне вдавлення розміром 1,0?0,6 см (рис. 9, 5);
- діаметр – 22 см, товщина – 1,5 см, орнамент – рядок нігтевих защипів (рис. 13, 5);
- діаметр – 30 см, товщина – 1,2 см (рис. 9, 8);
- діаметр – 21 см, товщина – 0,6–1,4 см, орнамент – рядок округлих вдавлень діаметром 0,8 см під зрізом горловини (рис. 13, 8);

Фрагмент середньої частини опуклобокої посудини (миска або чаша) товщиною 0,7–1,0 см, що мала відігнуті назовні вінця, на переломі якої наявний вертикально сформований овальний наліп розміром 3,0?2,6 см із жолобком шириною 1 см по його центру (рис. 5, 5).

У складі підгрупи Б кухонної кераміки наявні наступні вироби.

Уламки вінець опуклобоких мисок:

- діаметр – 18 см, товщина – 0,7 см, орнамент – овальний у плані наліп розміром 1,5?1,0 см і висотою 0,8 см з кільцеподібним краєм та два відтиски сегментоподібного штампа (0,7?0,3 см) із звернутими одна до одної дугоподібними сторонами (рис. 5, 3);
- діаметр – 22 см, товщина – 1,1 см, орнамент – рядок нігтевих защипів під зрізом горловини (рис. 6, 2);
- діаметр – 38 см, товщина – 1,1 см (рис. 7, 7);
- діаметр – 18 см, товщина – 0,9 см, орнамент – рядок нігтевих защипів під зрізом горловини (рис. 8, 7);
- діаметр – 20 см, товщина – 1,2 см.

Фрагменти боковин опуклобоких мисок:

- діаметр понад 30 см, товщина – 1,1 см, на переломі тулуба округлий у плані і за формою наліп діаметром близько 3 см з двома вертикально нанесеними сегментоподібними жолобками довжиною 2,5 см і шириною 0,5 см (рис. 5, 7);
- діаметр – 30 см, товщина – 0,8–1,0 см, орнамент – наліпний горизонтальний кружок, карбований пальцевими защипами (рис. 5, 13);
- діаметр – 32 см, товщина – 0,8–1,3 см, на плічках – овальний у плані опуклий наліп висотою 1 см і розміром 3,5?2,7 см, в центрі якого знаходиться жолобок шириною 1,5 см (рис. 6, 11);
- діаметр – 45 см, товщина – 0,9–1,1 см, орнамент – овальний у плані круглий наліп висотою 1 см і розміром 3,5?2,2 см з двома сегментоподібними жолобками довжиною 1 см та шириною 0,4 см (рис. 9, 6);
- діаметр – 14 см, товщина – 0,6 см, орнамент – кільцеподібний наліп діаметром 1,7 см на плічках (рис. 9, 11);
- діаметр – 28 см, товщина – 1,5 см, орнамент – конусоподібний наліп із заокругленим краєм висотою 1,4 см і розміром 2,8?2,2 см, що прикрашений овальним та сегментоподібним вдавленням (рис. 14, 5);

Уламок вінець лійчастоподібної миски з опуклими боковинами і помірно загнутими до середини вінцями діаметром 18 см та товщиною 0,9 см (рис. 13, 2).

Уламки донець типологічно не визначених посудин:

- діаметр – 16 см, товщина – 1,3 см (рис. 6, 14);
- діаметр – 12 см, товщина – 1,4 см (рис. 7, 6);
- діаметр – 12 см, товщина 1,8 см (рис. 7, 11).

Збірка кераміки волинсько-любінської культури нараховує 28 знахідок, переважно фрагментів боковин типологічно не визначених посудин. Їх глиняна маса міцного випалу, щільна і містить домішки дрібного піску та мікрочасточок

шамоту (в абсолютній більшості до 1 мм в поперечнику). Поверхні виробів сіро-жовті, темно-сірі, рідше – сіро-коричневі, заглажені, інколи шерехаті на дотик.

Про форму посуду свідчать лише лійчастоподібні миски. У них профіль тулуба незначно опуклий, край вінець діаметром від 16 до 22 см прямі (рис. 5, 12; 6, 1; 8, 5; 9, 2), часом плавно відігнуті назовні (рис. 5, 2; 12, 3; 13, 6). Товщина боковин посудин лежить в межах від 0,6 до 0,9 см.

Оригінальними за моделюванням є три ручки. Одна з них, дугоподібна у профілі і прямокутна у плані з дещо звуженими бічними краями та овальним поперечним перетином має довжину 5,7 см, ширину 5 см і товщину 1,5–2,0 см. Вона опущена донизу. Поверхні знахідки сіро-жовті, дбайливо, майже до полиску, заглажені (рис. 8, 1).

Наступна ручка загнута догори, сягаючи в довжину 6,5 см, при ширині 3 см і товщині 2,1–2,5 см. На її заокругленому кінчику наявна врізна дугоподібна лінія. Серцевина виробу у вигляді циліндричного стержня діаметром близько 1 см була обкладена в процесі виготовлення шаром глиняної маси товщиною від 0,8 до 1,3 см. Перетин знахідки овальний, а її поверхня світло-сіро-коричневого кольору зглажена і злегка горбкувата (рис. 7, 1).

Остання з цих ручок у плані трапецієподібна і овальна в поперечному перетині розміром 3,2?3,0?1,7 см, край якої сформований у вигляді трьох півокруглих виступів, розмежованих вузькими вдавленнями (рис. 4, 7). Їй, як і попередньо описаній, властива подібна конструктивна деталь на кшталт стержня-серцевини, що розкриває технологію монтажу ручки до тулуба посудини.

Інші три знахідки – це овальні у плані наліпні гудзи на переломі зовнішньої сторони опуклобоких посудин, найімовірніше – мисок, з розмірами 5,5?3,5?2,0 см (рис. 5, 11) і 4,0?2,5?1,2 (рис. 5, 4).

Колекцію керамічних знахідок із нижніх горизонтів розкопу доповнюють ще три артефакти. Це, зокрема, фрагмент череня вогнища товщиною близько 3 см з відбитком прута діаметром до 2,5 см. Керамічна маса вимішана з органікою, певною мірою ошлакована (рис. 12, 2).

Уламок глиняного череня світло-сірого кольору товщиною близько 4,5 см. Керамічна маса грудкувата. Наявні відбитки прутиків діаметром близько 1 см. Можна вважати, що це своєрідний каркас. Причому він формувався із спрямованих під кутом 90° прутів. Верх череня увігнутий. За формою він був близьким до прямокутника. Зверху підмазаний тонким шаром рідкої глини (рис. 12, 5).

Уламок функціонально не визначеного глиняного предмета (рис. 12, 6), що можливо, входив до конструкції опалювального пристрою або до площадки виробничого чи сакрального призначення (помол зерна тощо). Колір поверхні і керамічної маси – сіро-жовтий. Серцевина – темнішого забарвлення. В глиняній масі, крім піску, прослідковано і рослинні домішки.

Під час дослідження пам'ятки в культурному шарі та в окремих об'єктах виявлено 73 артефакти з кременю, найближчі поклади якого у вигляді конкрецій відомі на території Бродівського і Золочівського районів Львівщини в басейні верхніх течій Західного Бугу, Стиру та Ікви. Ця сировина з туронського ярусу верхньокрейдяних відкладів Волино-Поділля має високі петрофізичні показ-

чики і вважається однією з найякісніших в Центральній і Східній Європі [2. С. 153]. Здобуті розкопками кременеві знахідки чорного – 52 екземпляри, темно-сірого – 13 екземплярів, чорного плямистого – дев'ять екземплярів, темно-сірого плямистого – п'ять екземплярів, темно-сірого з білими цятками – чотири екземпляри, сірого смугастого – один екземпляр і світло-сірого – 1 екземпляр кольору. Усі вони, в основному, співпадають з текстурою конкрецій у місцях їх локалізацій. Один екземпляр перепалений до білого кольору.

З огляду на багаточисельність пам'ятки, зокрема на наявність тут культур з кременевими індустріями, розподіл цього комплексу знахідок видається, певною мірою, ускладненим. Однак, враховуючи типологічні та морфологічні класифікації артефактів від палеоліту до раннього залізного віку, спробуємо згрупувати наявні артефакти за хронологічною приналежністю. Так, для виокремлення виробів культури лінійно-стрічкової кераміки визначальними стали, насамперед, розміри пластин і знарядь праці на них, меншою мірою – форми нуклеусів та види вторинної обробки, а для волинсько-люблінської – характерна для неї струмениста ретуш. Окрему групу склали артефакти, насамперед відщепи, а також розтирачі, форма яких (з наявних у комплексі) не змінювалася від неоліту до ранньозалізного віку.

З культурою лінійно-стрічкової кераміки цієї пам'ятки пов'язана найбільша та найрізноманітніша за видовим складом і функціональним призначенням колекція кременевих предметів.

Групу заготовок та відходів виробництва репрезентують наступні артефакти.

Одноплщинні нуклеуси – 2 екземпляри: призматичний зі скошеною і не фасетованою ударною площадкою – 34?41?22 мм, на тильній та одній з бічних площин якого збереглися покриті жовтою кіркою ділянки (рис. 11, 9); торце-подібний (вузька сторона зняття платівок) з аналогічною ударною площадкою – 30?42?19 мм (рис. 11, 8).

Поздовжньо-крайова пластина – 39?14?2 мм.

Уламки пластин – 11 екземплярів: верхня – ребристо-повздовжньої – 33?8?5 мм; нижні – 25?11?2, 34?22?4, 45?14? 4 мм і верхня – 51?14?5 мм поздовжньо-крайових; нижні – 25?11?2, 26?13?3, 32?11?2, 33?22?4 мм і середні – 20?9?2, 34?16?2 мм поздовжніх.

Групу знарядь праці реперезентують такі вироби.

Кінцеві скребки – 3 екземпляри:

- на нижній частині ребристо-повздовжньої пластини із залишком жовтої кірки – 33?13?10 мм з крутим лезом, сформованим за допомогою дрібнофасеткової лускоподібної ретуші (рис. 11, 10);
- на нижній частині повздовжньої пластини – 28?18?6 мм, півкруте лезо якого оброблене дрібно- і середньофасетковою лускоподібною ретушню (рис. 11, 3);
- на середній частині поздовжньої пластини – 23?21?5 мм з аналогічною, як і у попередньо описаній знахідці, характеристикою робочого краю (рис. 10, 3).

Однобічно ретушовані пластини – 2 екземпляри:

- поздовжньо-крайова – 65?16?5 мм із нанесеною зі сторони спинки в суцільний спосіб мікрозубчастою ретушшю (рис. 11, 5);
- неправильних обрисів повздовжня із залишком жовнної кірки – 66?19?6 мм (рис. 10, 2), що підправлена мікрозубчастою ретушшю частково (спинка) та суцільно (черевце).

Двобічно ретушовані пластини – 3 екземпляри:

- нижня частина поздовжньої – 51?15?4 мм із суцільно обробленими мікрозубчастою ретушшю зі сторони спинки бічними краями (рис. 11, 2);
- нижня частина поздовжньої – 36?12?3 мм, у якій ліва крайка загострена з обох площин, а права – зі сторони спинки частково нанесеною мікрозубчастою ретушшю (рис. 10, 9);
- середня частина поздовжньо-крайової – 27?15?6 мм (рис. 11, 1), що підправлена комбінованою лускоподібною ретушшю зі сторони спинки (ліва крайка) та черевця (права крайка).

Вкладні серпів із кутовою заполіровкою – 3 екземпляри:

- із скісно ретушованим поперечним кінцем на поздовжньо-крайовій пластині – 43?14?4 мм, яка оброблена в районі леза зі сторони спинки дрібнофасетковою ретушшю, а з черевця – відокремленим мікросколом з метою сплюснення профілю заготовки для кращої фіксації у руків'ї (рис. 10, 7);
- на трапецієподібному у плані уламку середньої частини поздовжньої пластини – 23?16?3 мм з частково нанесеною зі сторони черевця робочої крайки мікрозубчастою ретушшю (рис. 10, 6);
- на нижній частині поздовжньо-крайової пластини – 48?13?4 мм, у якій лезо загострене зі сторони спинки частковою дрібнозубчастою ретушшю, а поперечні кінці оброблені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю (рис. 11, 6).

Вкладень серпа з поздовжньою заполіровкою на середній частині поздовжньої пластини із скісно ретушованим кінцем – 22?14?3 мм. Лезо підправлене з черевця переривистою мікрозубчастою ретушшю (рис. 10, 17).

Нижня частина повздовжньо-крайової пластини з прямим поперечним кінцем, обробленим дрібнофасетковою ретушшю (рис. 11, 13).

Кутовий різець на нижній частині поздовжньо-крайової пластини – 45?13?4 (рис. 10, 8).

Поздовжньо-крайовий відщеп – 44?26?7 мм з підправленою частковою мікрозубчастою ретушшю зі сторони черевця крайкою (рис. 10, 12).

До волинсько-люблінської культури віднесено шість виробів із вторинною обробкою, а саме:

- кінцевий скребок на нижній частині поздовжньої пластини – 47?22?7 мм, лезо якого сформоване за допомогою дрібнофасеткової лускоподібною ретуші (рис. 11, 16);
- середня частина поздовжньо-ребристої пластини – 47?28?7 мм з частково підправленими зі сторони спинки крайками. На лівій з них ретуш мікрозубчаста, а на правій – дрібнозубчаста (рис. 14, 1);

- нижня частина поздовжньої пластини – 66?20?6 мм, окрайки якої оброблені зі сторони спинки суцільно нанесеною комбінованою (дрібнозубчаста+середньофасеткова скісно-струмениста), а з черевця – частковою мікрозубчастою ретушшю (рис. 11, 14);
- середня частина поздовжньої пластини з частково збереженими на спинці негативами від поперечної підправки нуклеуса, що була відокремлена з нього – 45?20?5 мм. Бічні краї артефакта загострені дрібно- і середньофасетковою скісно-струменистою (лівий) та мікрозубчастою (правий) ретушшю, нанесеною суцільно зі спинки (рис. 10, 5);
- ребристо-поздовжній відщеп із залишком жовнвої кірки – 52?32?9 мм. На одній з його бічних окrajок наявна комбінована середньофасеткова струмениста і дрібнофасеткова лускоподібна ретуш, нанесена частково зі сторони спинки (рис. 10, 13);
- кінцевий скребок на верхній частині первинної пластини – 29?26?7 мм, з похилим лезом, обробленим дрібно і середньофасетковою струменистою ретушшю. Аналогічними її різновидами підправлено в частковий спосіб лівий бічний край зі сторони черевця (рис. 11, 4).

Кількісно значнішою є група знахідок проблематичної культурно-хронологічної приналежності, до якої увійшли наступні їх види.

Аморфні нуклеуси – 3 екземпляри: з двома протилежно-кінцевими ударними площадками (скошеними і не підправленими) – 39?40?25 мм (рис. 11, 15), з двома ударними площадками, які знаходяться під кутом 90 одна відносно іншої – 50?41?25 мм (рис. 14, 7), з радіальним принципом відокремлення сколів-заготовок 27?36?17 мм (рис. 10, 1).

Відщепи – 20 екземплярів: первинний – 32?35?7 мм, 39?45?10 мм, ребристо-крайовий – 31?47?8 мм, із суцільним негативом на спинці – 3?28?6 мм, поздовжньо-крайові 22?37?8, 33?31?9 мм, безсистемні – 27?28?3, 28?46?11, 34?32?10, 38?29?7, 38?45?13 мм, поздовжні – 20?21?5, 23?47?9, 31?24?4, 3?26?9, 43?26?7, радіальні – 31?32?8, 42?31?10 мм, уламки поздовжніх – 15?28?5, 20?26?5 мм.

Сколи з підправлених ударних площадок нуклеусів – 2 екземпляри: 42?36?18, 48?28?18 мм.

Уламки конкрецій – 5 екземплярів, три з яких із залишками жовнвої кірки.

В цій групі артефактів наявні такі знаряддя праці.

Поздовжній відщеп (скол з підправки ударної площадки нуклеуса) – 37?42?6 мм, бічний край якого підправлено зі сторони спинки мікрозубчастою ретушшю (рис. 10, 11) та аналогічного типу заготовка – 34?40?11 мм з частково обробленою за допомогою дрібнофасеткової ретуші окrajкою (рис. 14, 8).

Кінцевий скребок на масивному поздовжньо-крайовому відщепі (скол з підправки сторони зняття) – 40?34?18 мм, круте лезо якого сформоване нанесенням дрібно-, середньо- і крупнофасеткової лускоподібної ретуші (рис. 10, 10). Подібний за функціональним призначенням виріб на середній частині поздов-

жньої платівки – 28?22?6 мм. Її робоча частина оброблена середньофасетковою, а бічні сторони – дрібнофасетковою лускоподібною ретушшо, нанесеною зі сторони спинки (рис. 11, 7).

П'ять розтирачів, з них один дископодібний на уламку конкреції з частково збереженою жовною кіркою – 47?43?34 мм (рис. 11, 12), а решта – кулясті з діаметрами 38 мм (рис. 10, 14), 39 мм (рис. 10, 16), 44 мм (рис. 10, 15) та 45 мм (рис. 11, 11).

Вироби з каменю кількісно незначні. Для їх виготовлення використані декілька видів порід. Так із сірого кварциту, найближчі місця локалізації якого знаходяться на межі Західної і Східної Волині, в басейнах річок Горині та Случі, спродуковані два сплющено-кулясті розтирачі розмірами 84?79?65 мм (рис. 8, 3) і 90?85?68 мм (рис. 8, 4), а також зернотерка, що представлена уламком розмірами 3,9?3,3 см і висотою 3,7 см. З чорного амфіболіту (метаморфічна порода), очевидно з району Рахівського масиву або Чивчинських гір Закарпаття, була сформована прямокутна в плані з аналогічним поперечним перетином сокира із зашлифованими поверхнями, від якої залишився поздовжній скол із середньої частини зняття – 71?45?12 мм, відокремлений, правдоподібно, внаслідок механічного пошкодження в процесі рубання (рис. 14, 2).

Із світло-сірою опокою, що поширена у відкладах альбу вапнякових товщ Середнього Подністер'я (Тернопільська і Хмельницька обл.), пов'язані два предмети. Це, зокрема, фрагмент опуклого обушка свердленої сокири (діаметр отвору 1,4 см) з, ймовірно, підтрикутними у плані обрисами – 45?43?15 мм (рис. 14, 10), а також уламок лезової частини сокири (близько половини) прямокутної форми з дбайливо зашлифованими сторонами, верхня з яких злегка опукла, а нижня – пряма – 57?24?25 мм. Лезо артефакта асиметричне (рис. 14, 4).

Якщо мова піде про час існування цих знахідок, то, безперечно, останню з описаних вище варто віднести до культури лінійно-стрічкової кераміки, фрагмент свердленої сокири – до волинсько-люблінської культури, а виріб з амфіболіту – як до першої, так і до другої з них. Натомість розтирачі варто пов'язувати з культурою раньоскіфського часу.

Таке культурно-хронологічне визначення цих предметів обумовлене, насамперед, об'єктивно існуючими до них типологічними аналогами з відповідними типологічними показниками у згаданих вище культурах, хоча ми не відкидаємо можливості перегляду подібного твердження в ту чи іншу сторони датування.

Під час досліджень віднайдено п'ять виробів з кістки.

Дві лопатки, виготовлені із ребер тварин. Одна з них (довжиною 9,3 см) збереглася повністю (див. рис. 15, 4), друга – частково. Її довжина – 8,4 см (рис. 15, 1).

Голка з обломаним вушком має збережену довжину 6,6 см, заглажену поверхню (див. рис. 15, 3).

Проколка-шило з відполірованою до блиску поверхнею, обломаним тупим кінцем, збереглася на довжину 8,7 см (рис. 15, 2).

На уламку кістки довжиною 10 см видно сліди шліфування, що свідчить про використання її як знаряддя.

Про перебування носіїв лежницької групи культури ранньоскіфського часу свідчать знахідки трьох фрагментів боковин опуклобоких посудин, зовнішні поверхні яких сіро-жовті, внутрішні – чорні, помірно лисковані, а їх глиняна маса має домішку піску, мікрочасточок жорстви і перепаленого кременю, а також подрібненого шамоту. Два екземпляри обличковані рустом.

Доповнює цю невеличку за кількістю збірку ліпної кераміки уламок плоскої накривки сіро-жовтого кольору діаметром 22 см і товщиною 1,0–1,3 см із згладженою, злегка горбкуватою поверхнею. У глиняній масі виробу наявні блискітки слюди та подрібнений (від декількох мікрон до 1–2 мм) сірий кварцит. Край накривки декоровано слаборельєфними канелюрами, нанесеними навскіс (рис. 5, 10).

Підсумовуючи сказане, насамперед вкажемо, що досліджена розкопками ділянка пам'ятки свідчить про найдавніші сліди заселення сучасної території міста вже в добу неоліту. Знайдені тут залишки споруд та рухомі артефакти культури лінійно-стрічкової кераміки пов'язані з її середнім періодом і датуються останньою чвертю V тисячоліття до н. е. найближчі аналогії до них відомі з таких поселень Надбужанщини, як Гончари [5. С. 339], Винники [6] і Тадані [8]. Варто зазначити, що керамічні матеріали з цієї пам'ятки мають певну специфіку в технології виготовлення (мається на увазі структура глиняної маси), яка може свідчити про ймовірну наявність тут поселення з певними відмінностями у гончарному виробництві. Однак робити такі передчасні висновки недоцільно, враховуючи недостатню за площею його розкопану частину.

Щодо знахідок з інших двох культурно-хронологічних горизонтів, датованих періодом енеоліту та ранньозалізним віком, то відповідники до них знаходимо в речових комплексах пам'яток культур волинсько-люблінської [3. С. 84–85; 7] і ранньоскіфського часу [6. С. 143–145], розташованих в басейні Західного Бугу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довгань П. Звіт про археологічні розкопки у місті Буську Львівської області у 2008 році // Наук. архів ІА ЛНУ ім. І. Франка.
2. Конопля В. Класифікація крем'яної сировини заходу України // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1998. – С. 139–157.
3. Конопля В. Лендельсько-полгарська культурно-історична спільнота // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 1999. – С. 75–86.
4. Крушельницькая Л. И. Культуры раннескифского периода Верхнего Поднестровья и Западной Волыни // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – К., 1990. – С. 143–151.
5. Пелецишин Н. А. Исследования в Львовской области // АО 1983 года. – М., 1985. – С. 339–340.

6. Пелецишин М. А. Неолітичне поселення біля м. Винники // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 рік – Винники, 1991. – С. 13–14.
7. Пелецишин М. Поселення та могильник в Голишеві і деякі проблеми періодизації лендельської культури на Західній Волині // Волино-подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 74–88.
8. Пелецишин М. Неолітичне поселення в с. Тадані на Західному Бузі // Львівський археологічний вісник – Львів, 1999. – № 1. – С. 22–46.

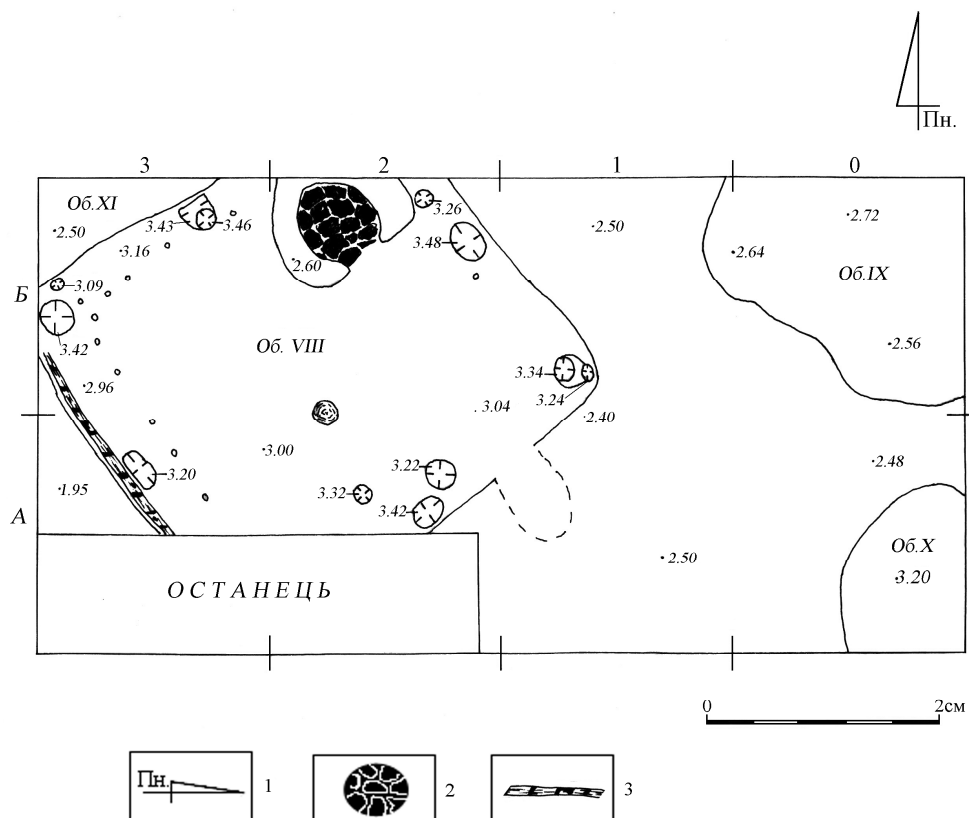

Рис. 1. Загальний план розкопу I 2008 р.:
1 – напрям на північ; 2 – чернь; 3 – залишки згорілого дерева.

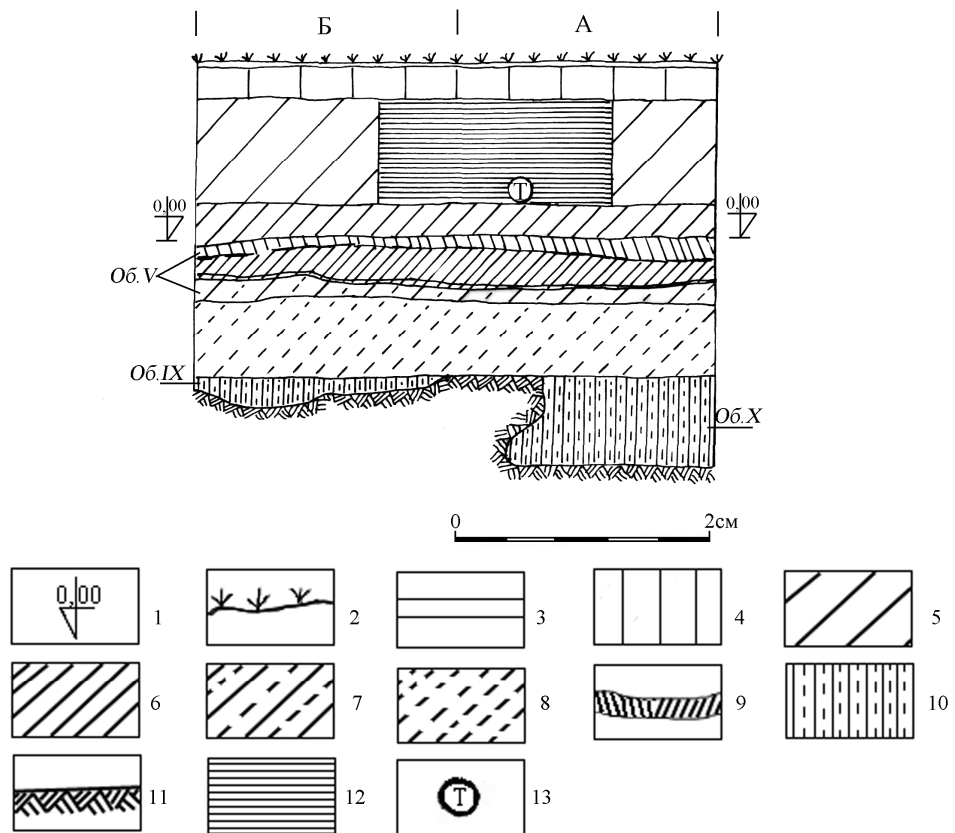

Рис. 2. Стратиграфія східної стінки розкопу I 2008 р.:

1 – умовний репер; 2 – рівень сучасної поверхні; 3 – прошарок асфальту; 4 – шар гравію з піском; 5 – сірі гумусовані суглинки; 6 – темно-сірі гумусовані суглинки; 7 – чорні гумусовані суглинки; 8 – похований ґрунт; 9 – глиняний розвал наземного об'єкта ("лінза"); 10 – чорні гумусовані суглинки з вкрапленнями материкової глини; 11 – лес (материк); 12 – перекоп; 13 – каналізаційна труба.

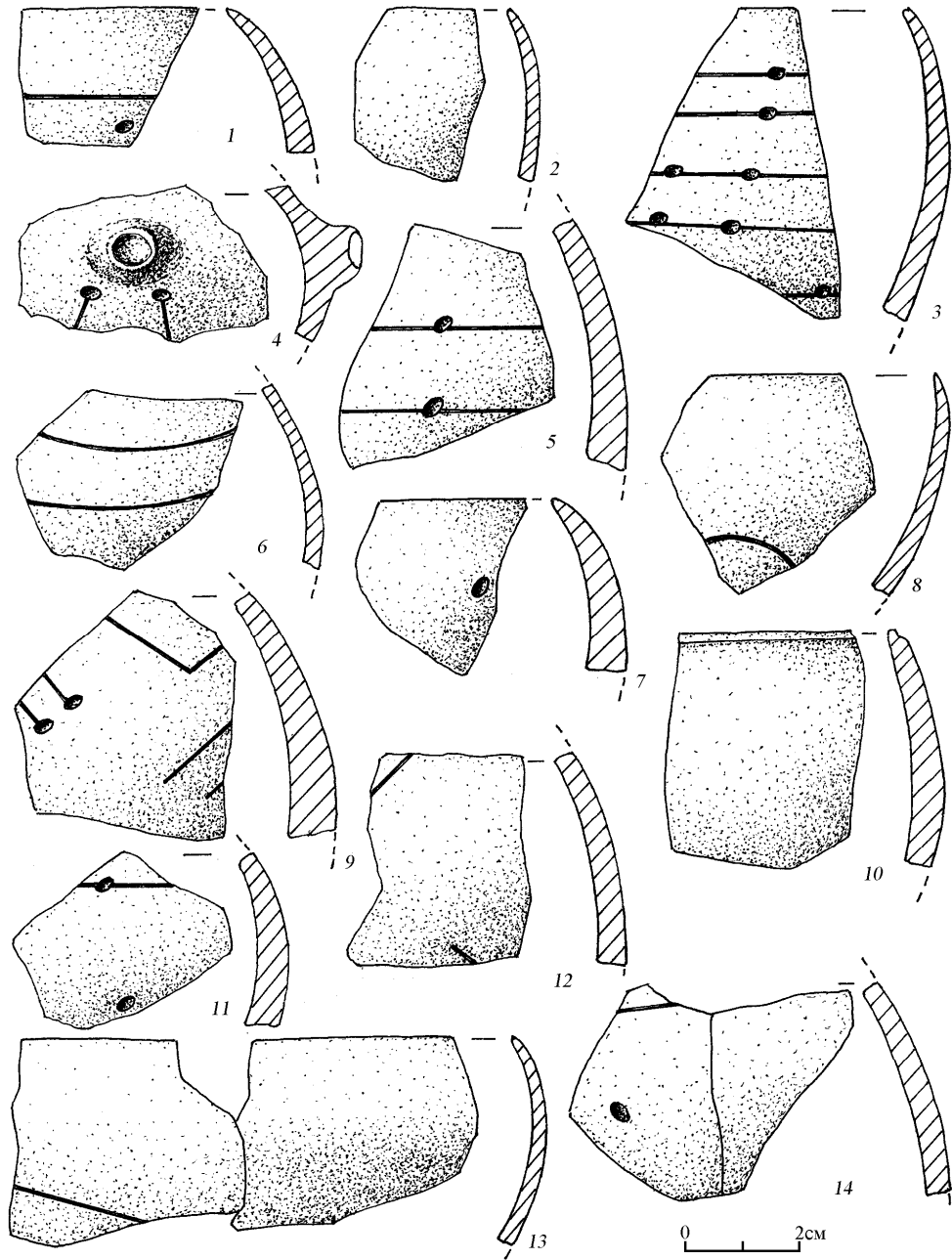

Рис. 3. Фрагменти керамічного посуду.

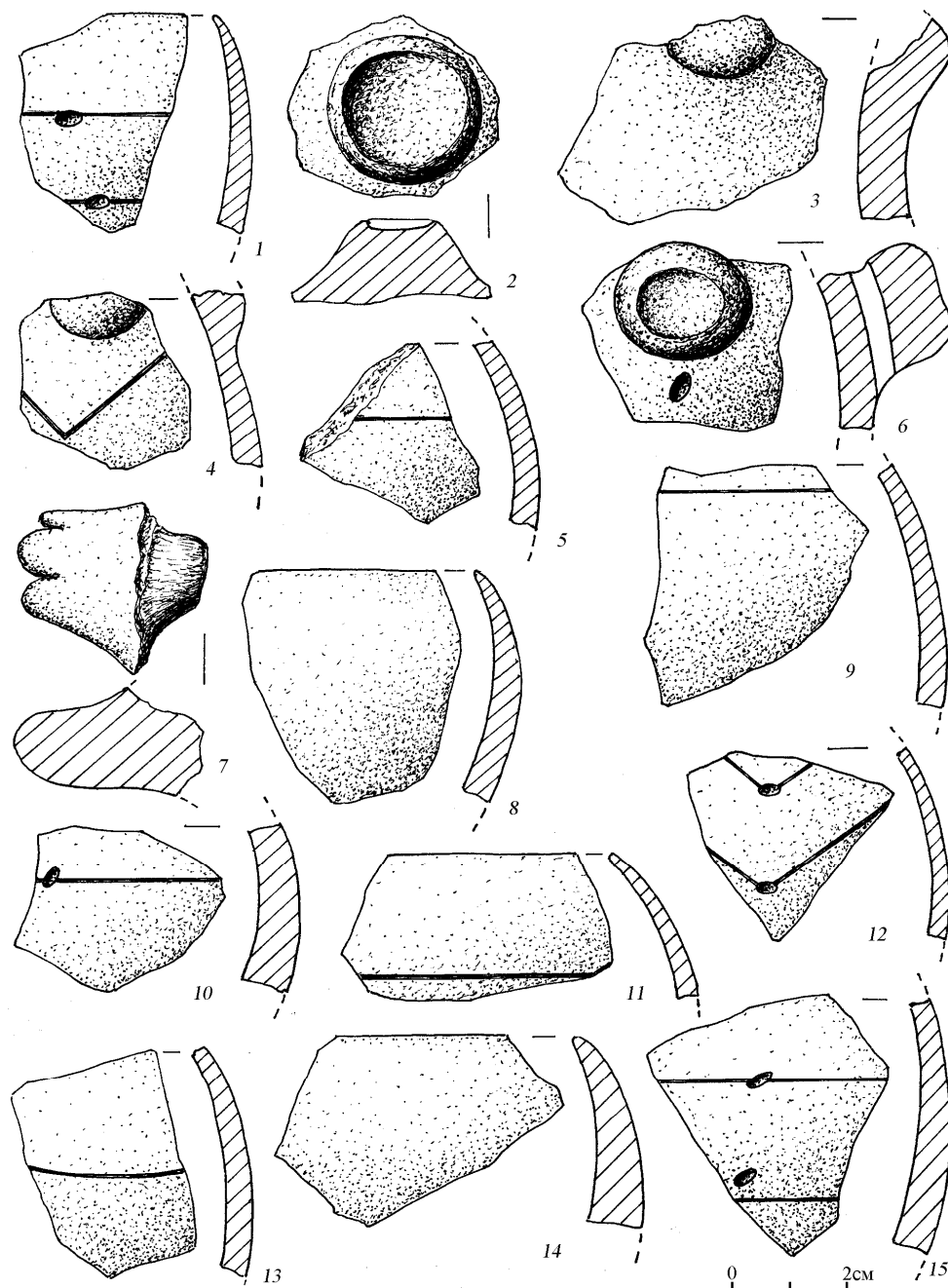

Рис. 4. Фрагменти керамічного посуду.

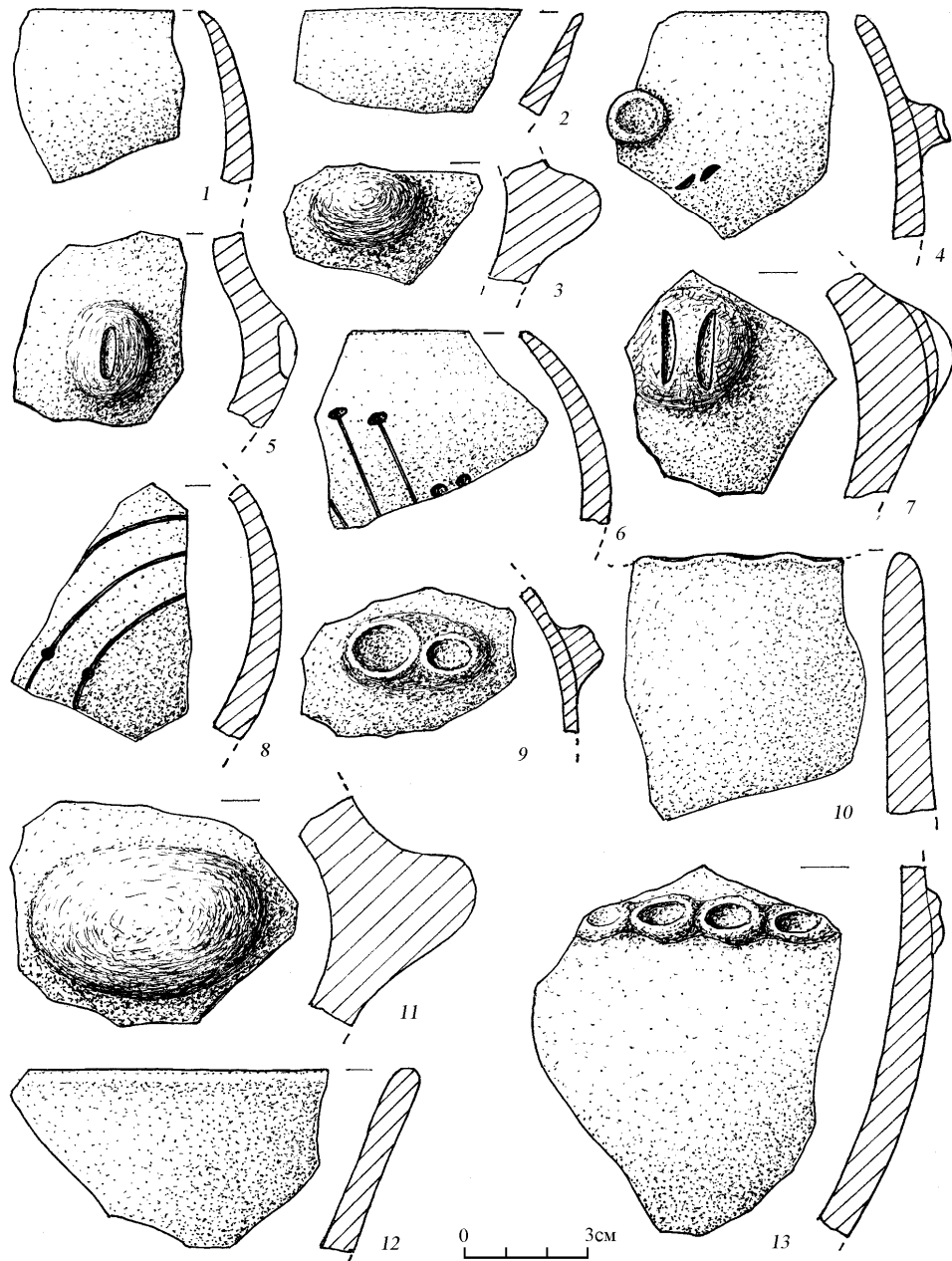

Рис. 5. Фрагменти керамічного посуду.

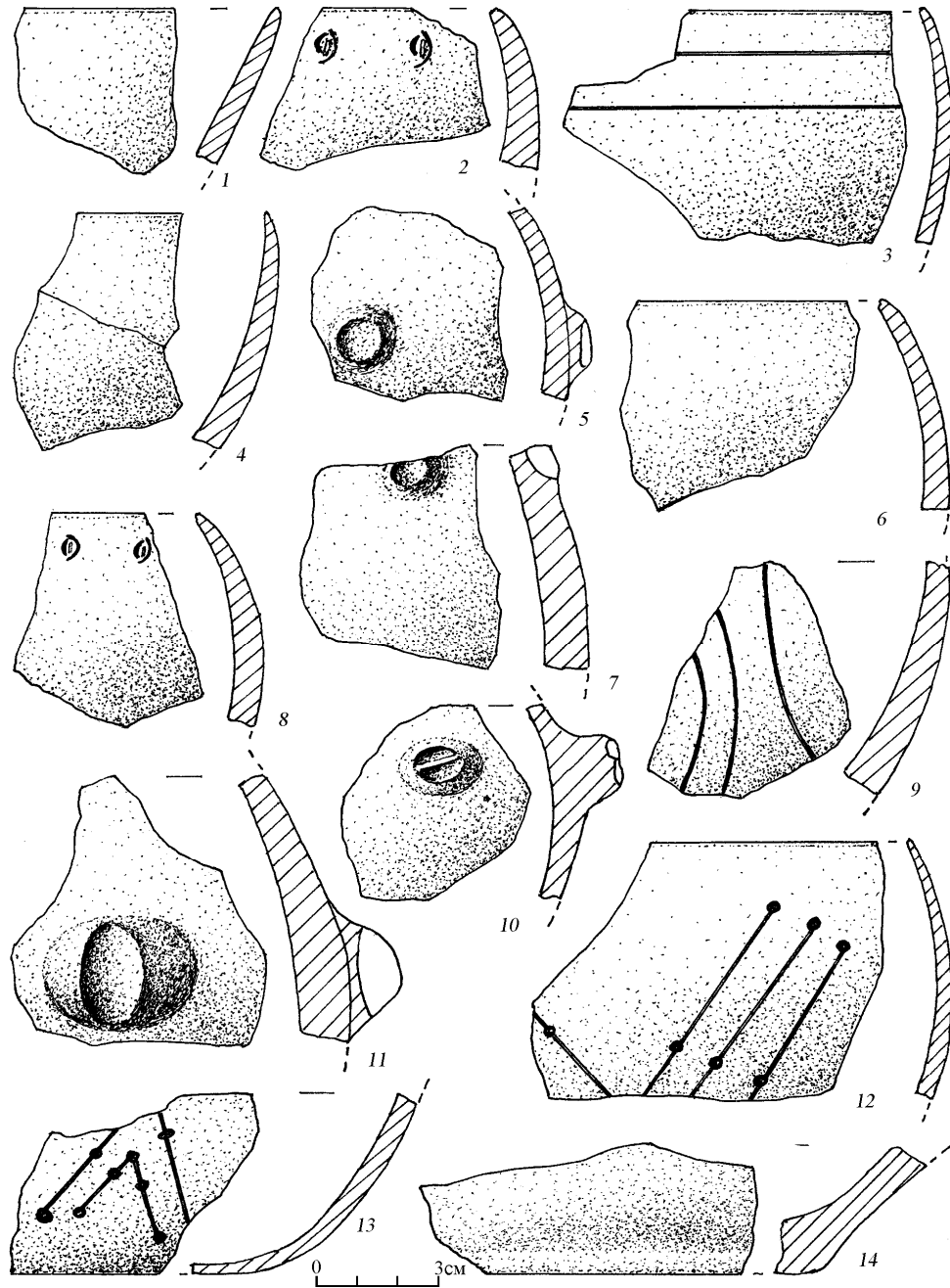

Рис. 6. Фрагменти керамічного посуду.

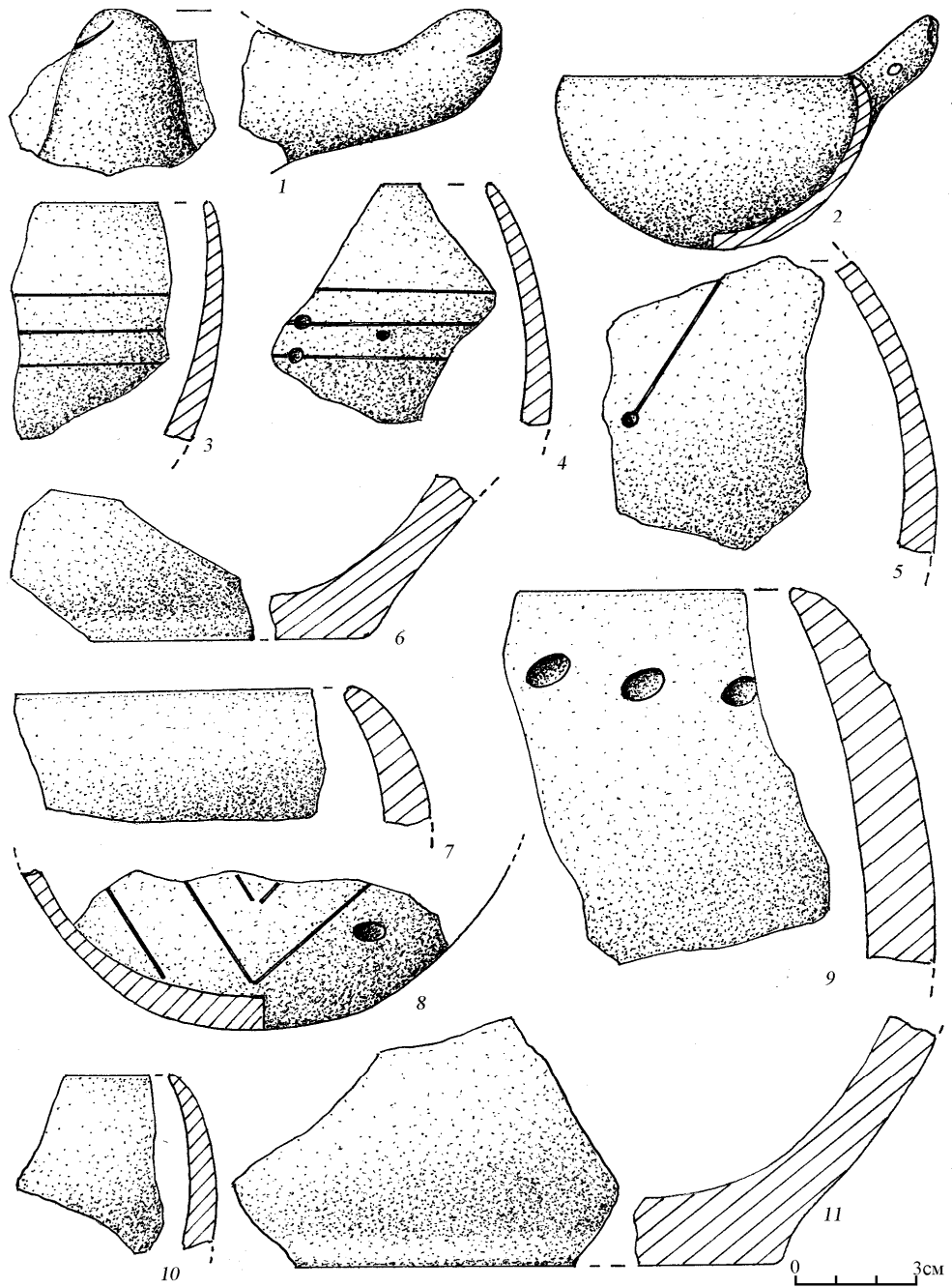

Рис. 7. Фрагменти керамічного посуду.

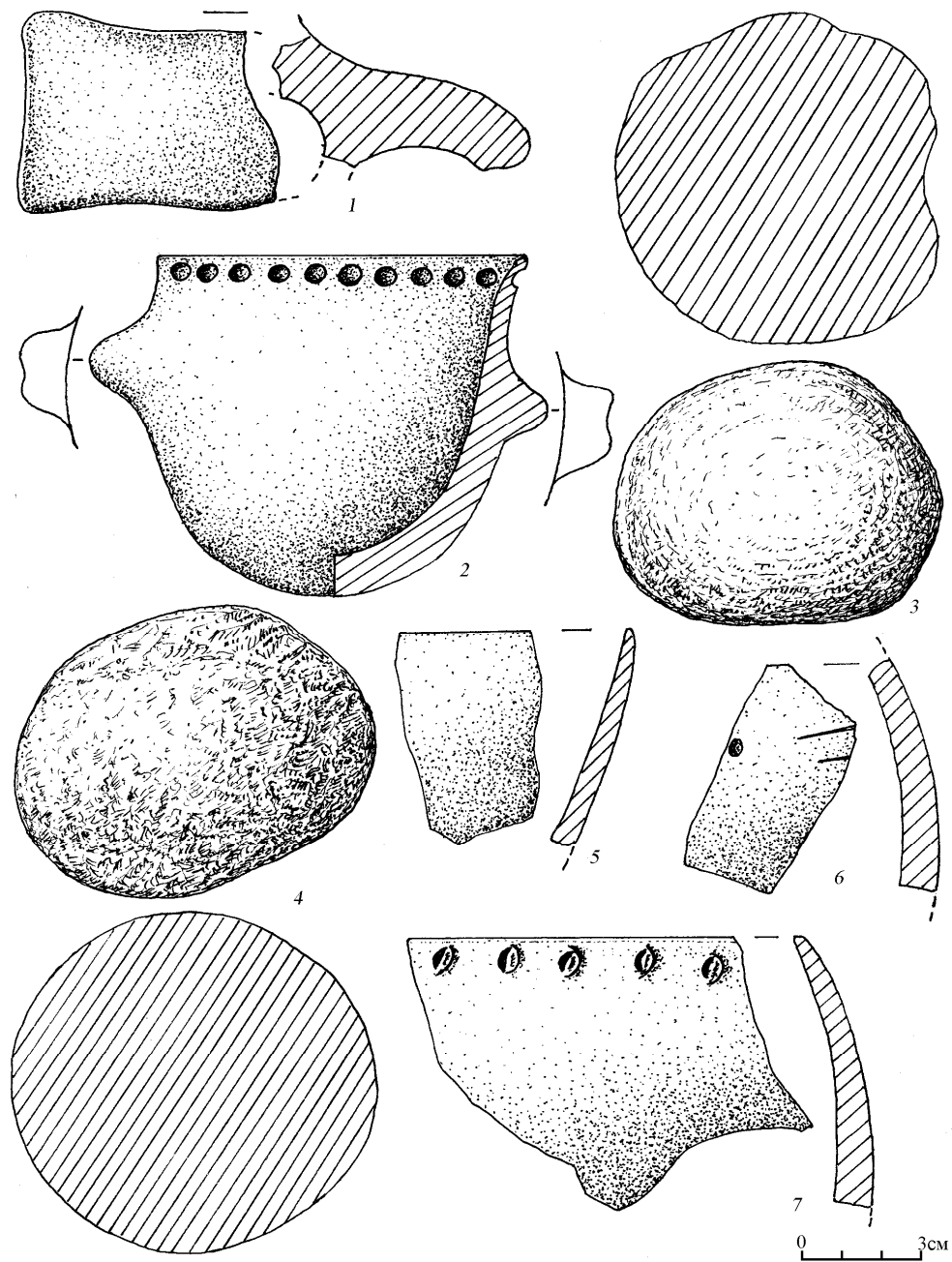

Рис. 8. Фрагменти керамічного посуду (1, 2, 5–7) та кам'яні розтирачі (3, 4).

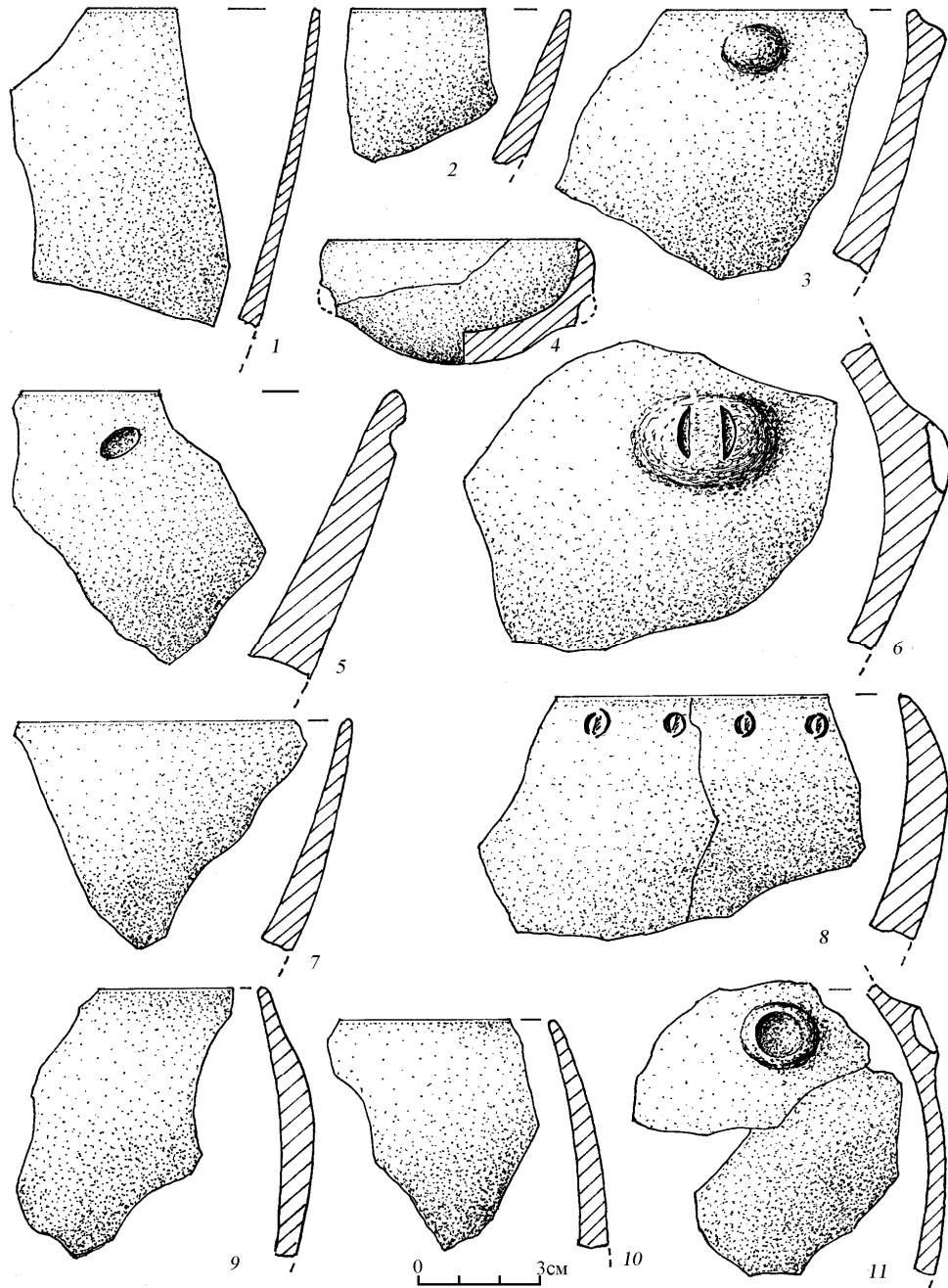

Рис. 9. Фрагменти керамічного посуду.

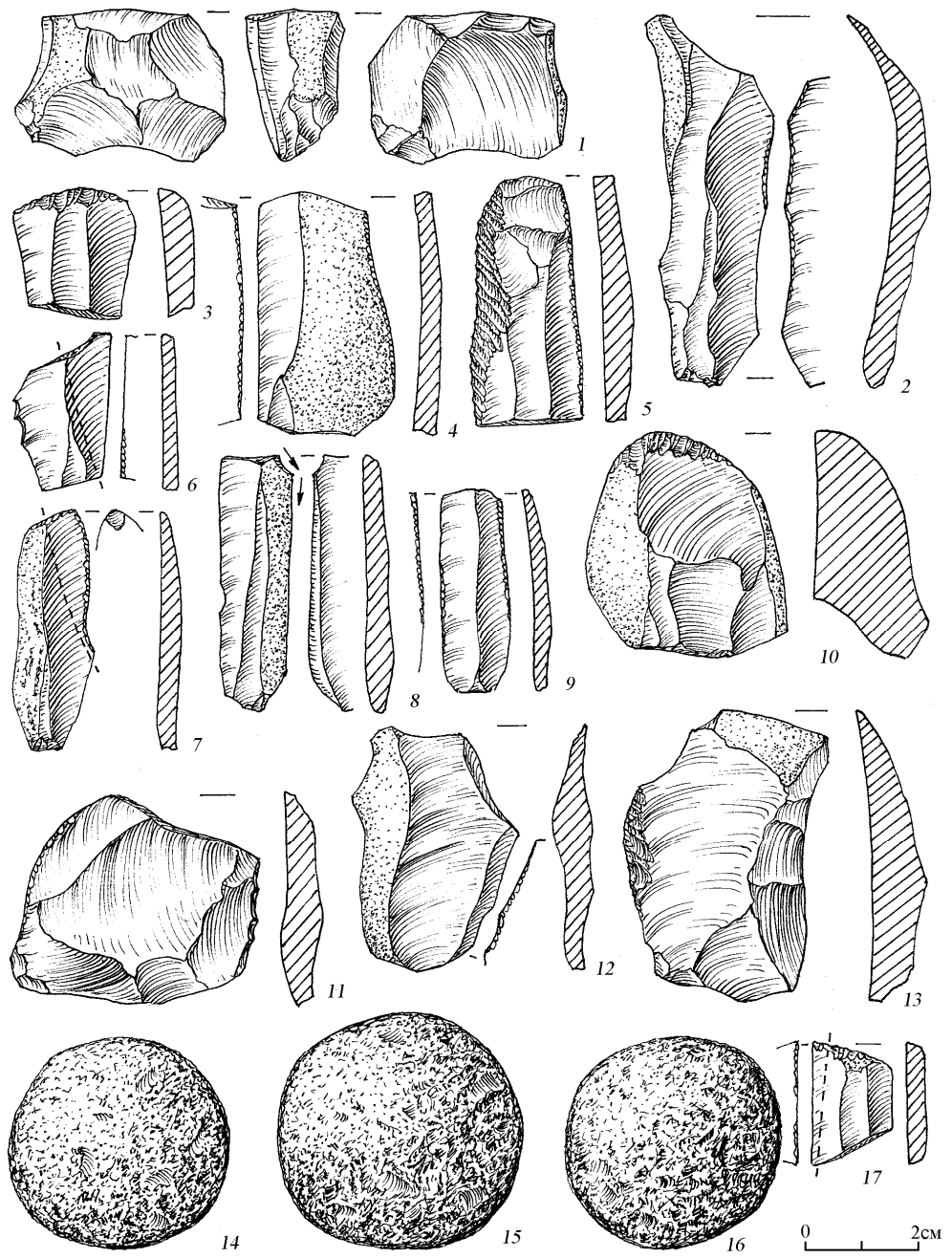

Рис. 10. Вироби з кременю.

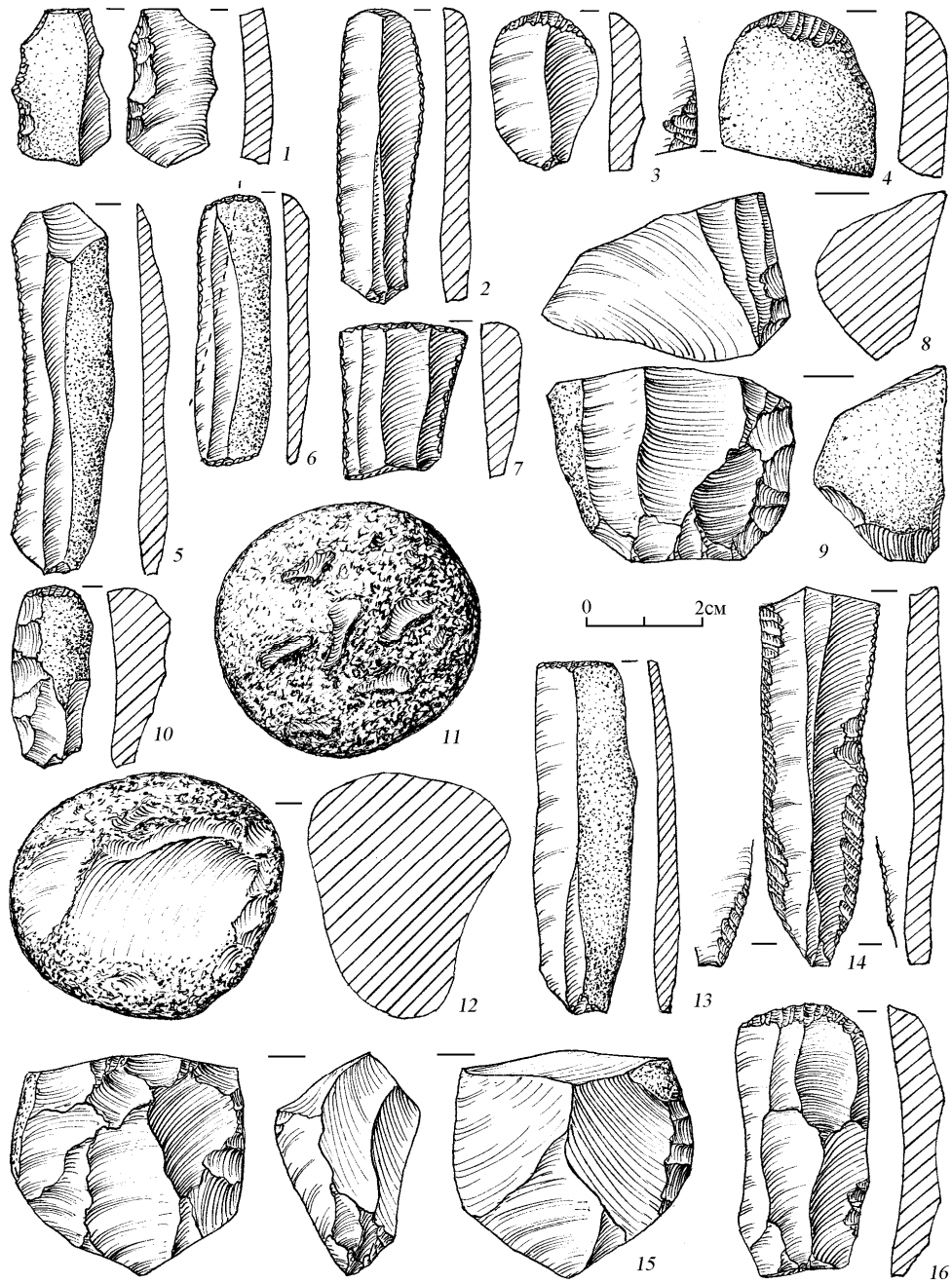

Рис. 11. Вироби з кременю.

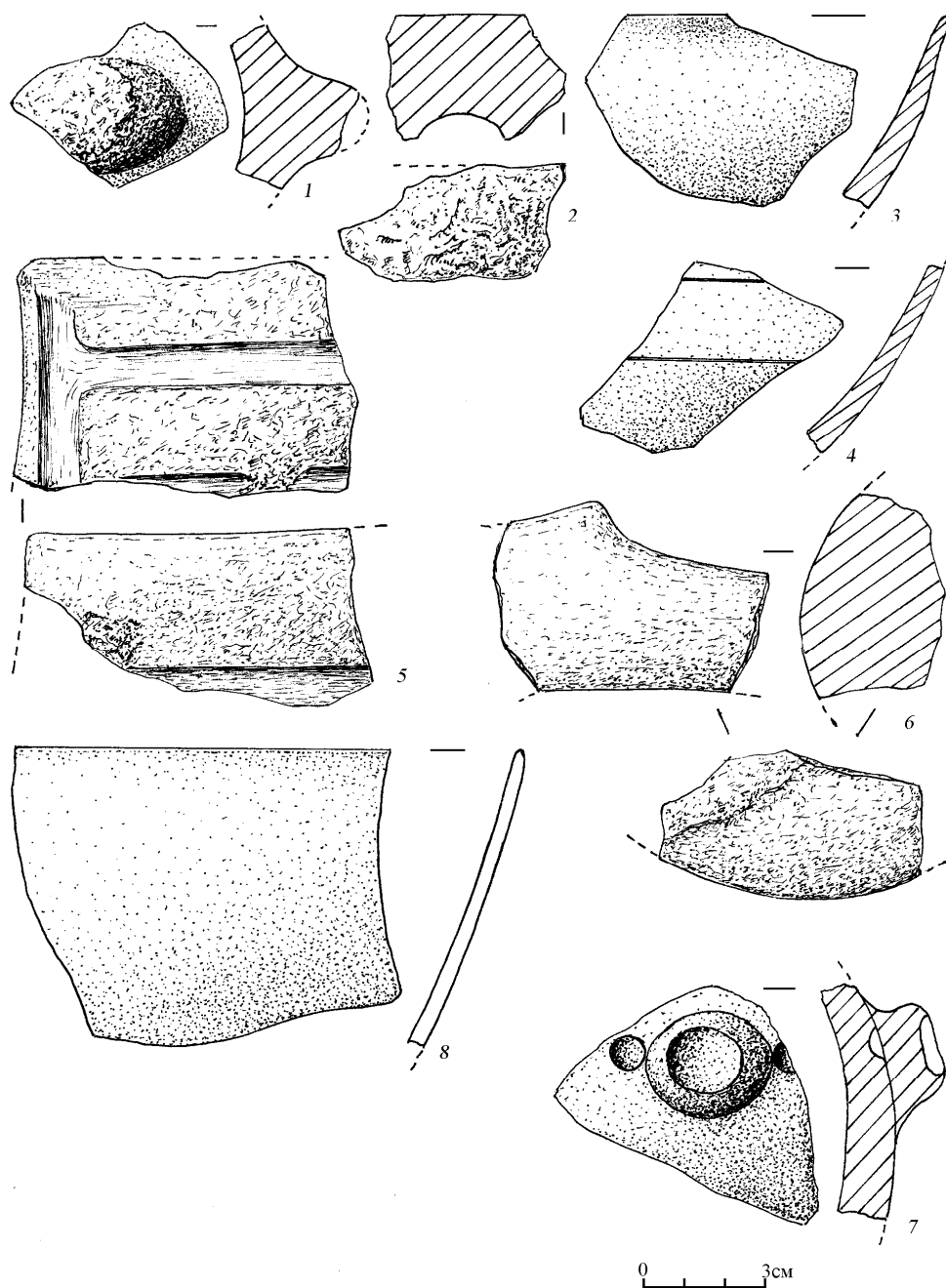

Рис. 12. Фрагменти керамічного посуду (1, 3, 4, 7, 8) та залишки черенів (2, 5, 6).

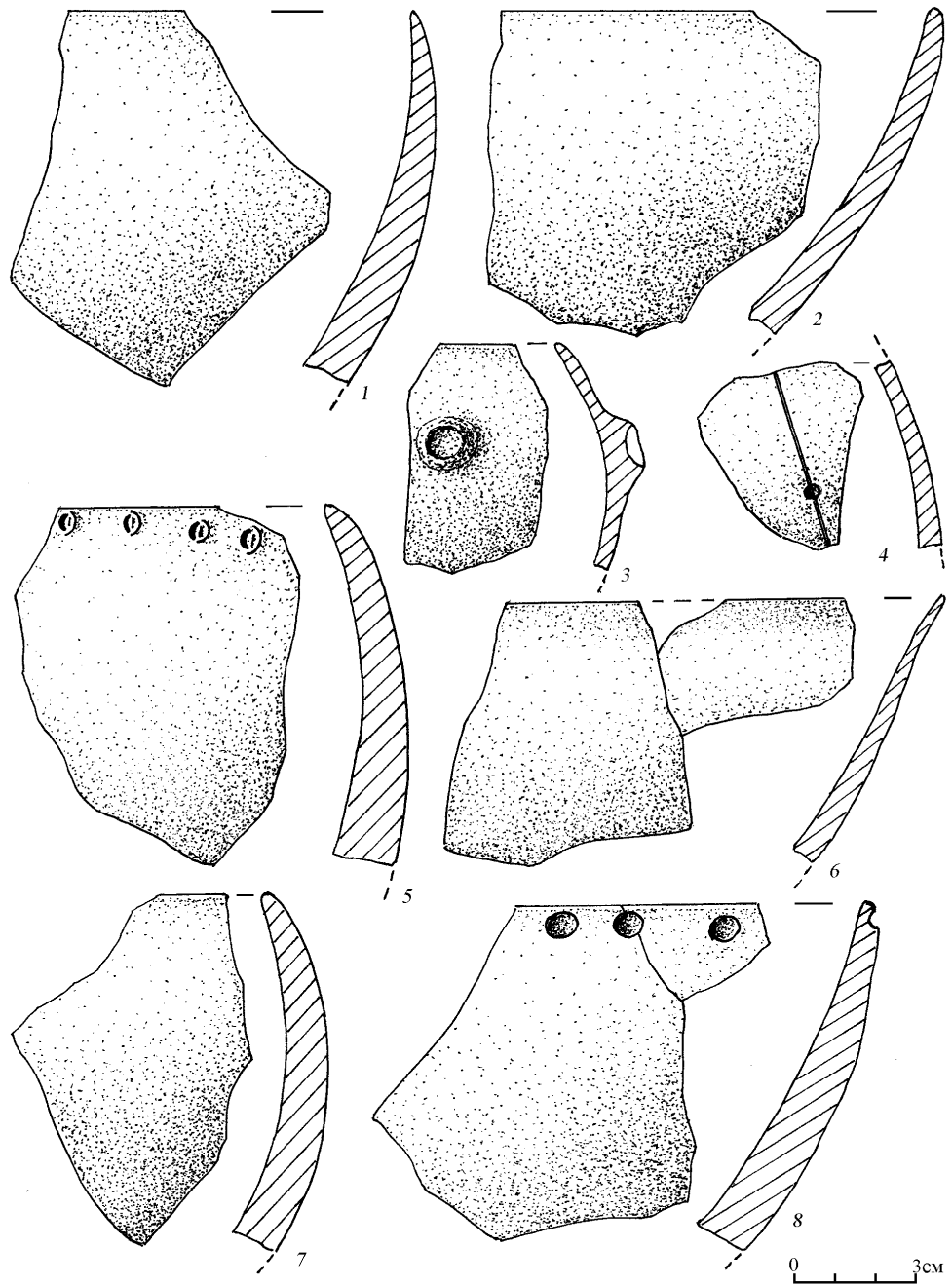

Рис. 13. Фрагменти керамічного посуду.

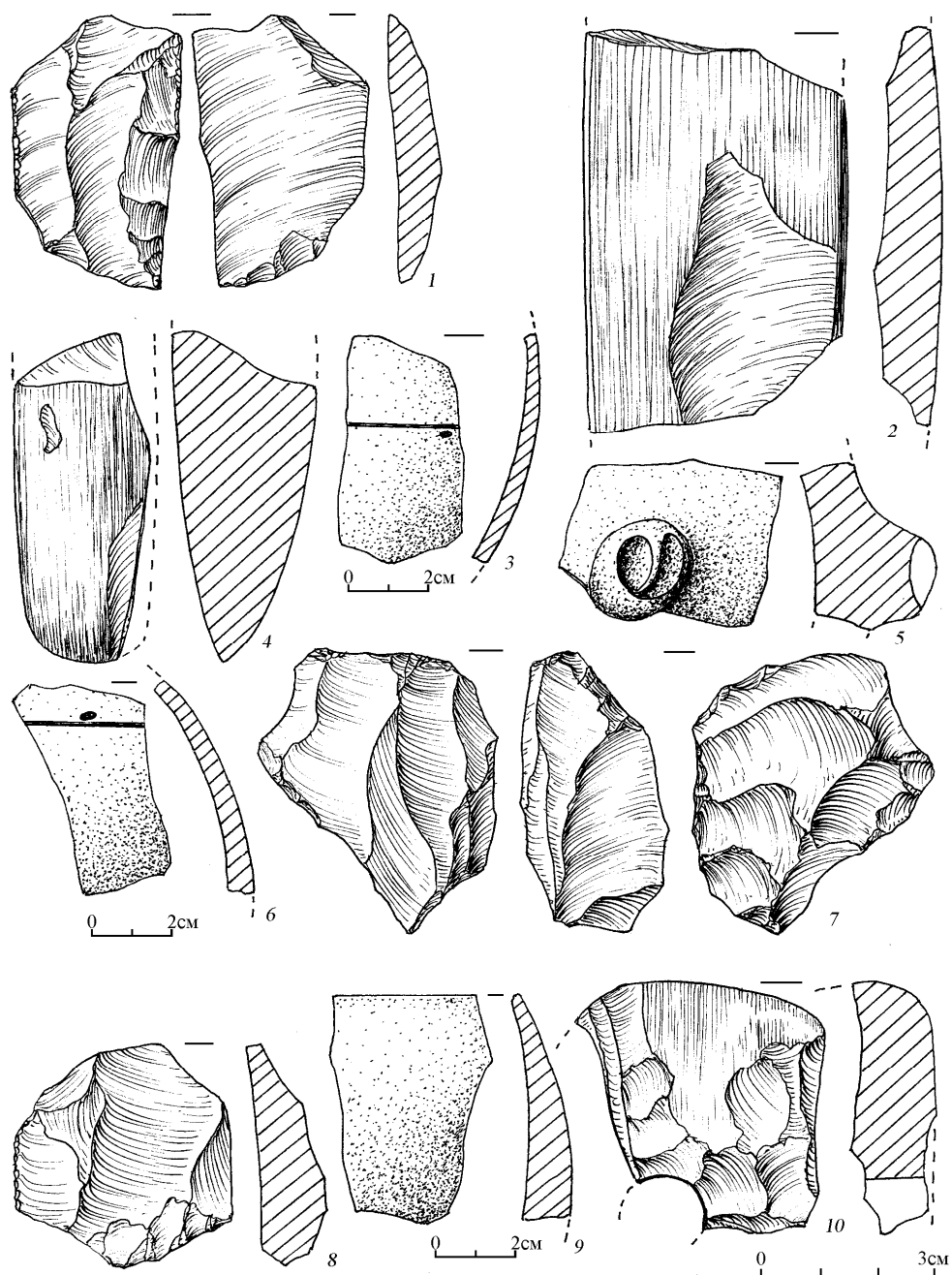

Рис. 14. Вироби з кременю (1, 7, 8, 10), каменю (2, 4) та фрагменти керамічного посуду (3, 5, 6, 9).

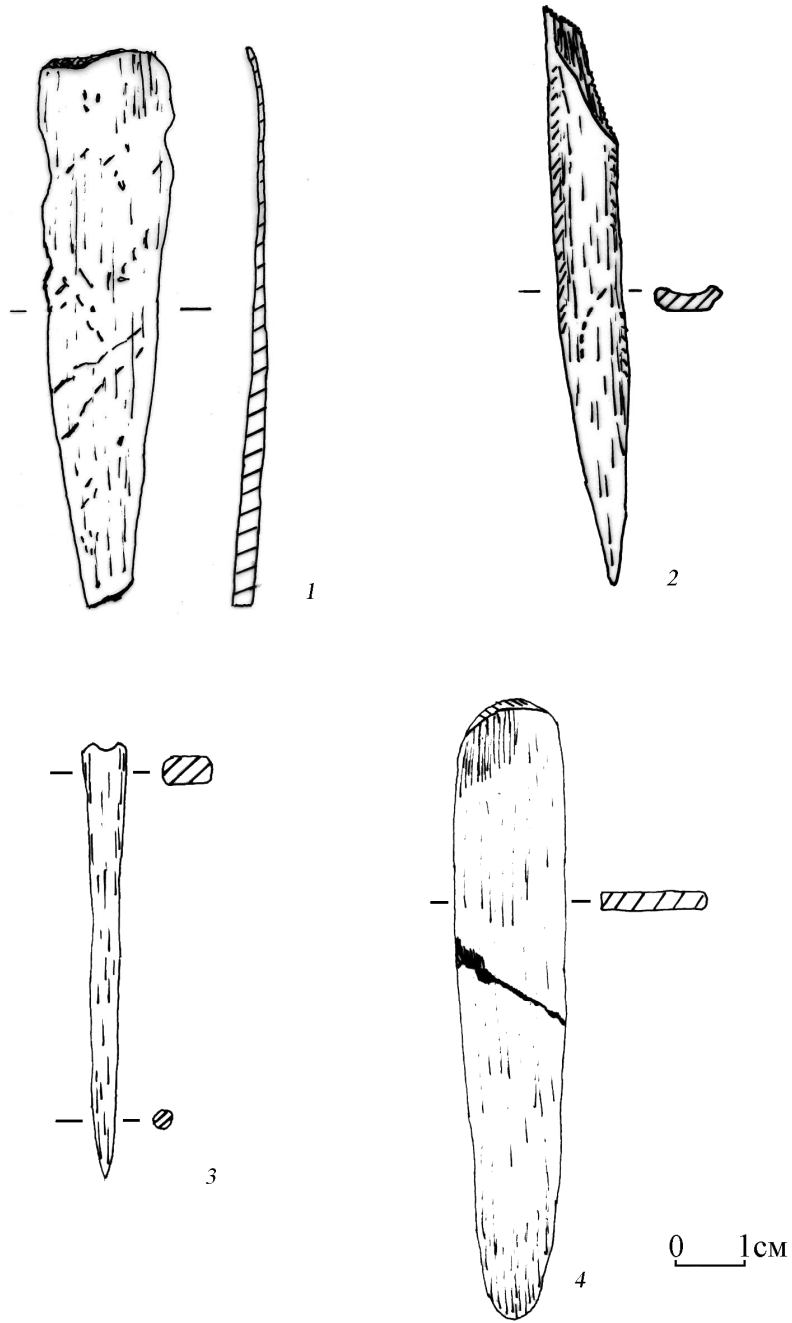

Рис. 15. Вироби з кістки.

MATERIALS FROM THE LOWER CHRONOLOGICAL LAYERS OF NORTH-EASTERN PART OF ANCIENT BUZHS'K HILLFORT

V. Konoplya* , N. Stebliy**

**Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of sciences of Ukraine*

V. Vynnychenko St., 24, L'viv, 79026

*** Ivan Franko L'viv National University*

Universytetska St. 1, L'viv, 79000, e-mail: nstebliy@ukr.net

The materials of the archaeological excavations of 2008 which were discovered on the territory of Ancient Buzhs'k are published. These particular findings belong to the culture of linear and band ceramics, volyns'ko-lyublins'ka culture, and lezhnyts'ka group of early Scythian culture. The detailed description of two buildings is presented, as well as of the collection of pottery and artifacts made of flint and stone.

Key words: Ancient Buzhs'k, culture of linear and band ceramics, volyns'ko-lyublins'ka culture, lezhnyts'ka group of early Scythian culture, pottery, flint artifacts, stone artifacts.

МАТЕРИАЛЫ ИЗ НИЖНИХ КУЛЬТУРНО ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ ГОРИЗОНТОВ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ ГОРОДИЩА ЛЕТОПИСНОГО БУЖСКА

В. М. Конопля* , Н. Я. Стеблій**

**Институт украиноведения имени Ивана Крип'якевича НАН Украины*

ул. В. Вынныченко, 24, г. Львов, 79026

***Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, e-mail: nstebliy@ukr.net

Публикуются материалы культуры линейно ленточной керамики, волинско-люблинской культуры и лежницкой группы раннескифского времени, найденные во время археологических раскопок в 2008 г. на территории летописного Бужска. Описаны деструкции двух сооружений. Дана подробная характеристика коллекции керамики и изделий из кремния и камня.

Ключевые слова: летописный Бужск, культура линейно ленточной керамики, волинско-люблинская культура, лежницкая группа культуры раннескифского времени, столовая керамика, кухонная керамика, кремневые артефакты, изделия из камня.

Стаття надійшла до редколегії 19. 02. 2009

Прийнята до друку 28. 03. 2009